

BALOGH ISTVÁN

Az új Európa-modell*

(egy megvalósíthatatlan jövőkép)

Az európai eufóriának éppen a fordulópontján, 1992. szeptember végén és október elején tartották Düsseldorfban a német szociológusok esedékes 26. kongresszusukat. Az előzetesen nagy egyetértéssel választott témáról – mi egyéb lehetett volna: az új Európa kialakulása, perspektívái és konfliktusai – a kongresszus napjaiban már sejteni lehetett, hogy kifog majd a szervezőkön és az előadókon. A témába vágó vitaindítók, referátumok még a német újraegyesítés, a szocialista rendszerek összeomlása hangulatában és az egységes, dinamikus Európa víziójának jegyében készültek, de a prezentáció idején már Németországban repültek az első molotov-koktélok a menekültek és a bevándorlók szállásaira, megjelentek az első nyugtalanító adatok a gazdasági növekedés megtorpanásáról, és felsejlettek az első repedések is a nyugat-európai egység mindaddig igen teherbírónak tűnő falán.

E kissé megzavart, de még mindig fenntarthatónak gondolt optimista Európa-képet példászerűen mutatta be a házigazda Richard Münch „Az európai összenövés ellentmondásai és konfliktusai” címmel tartott bevezető előadása, mely – a címmel némileg ellentétben – egy többpólusú világban elhelyezkedő, multikulturális és a problémamegoldás tekintetében kiemelkedő teljesítményt elérni képes egységes Európa-modellt vázolt fel. Ebben a modellben az új Európa a nemzetállami fejlődés előzményeire és teljesítményeire épül, nevezetesen az európai identitás nemzeti keretek közötti kibontakozására, melynek jellegzetessége, hogy a szűk körű nacionalizmus helyett

* A Papp Zsolt emlékére rendezett tudományos konferencián tartott előadás szerkesztett szövege.

mindinkább a konfliktuskihordó képesség, a belső homogenizáció és az inklúzió válik a demokratikus (és a demokratizálódó) európai nemzetállamokban az identitás alakító tényezőjévé. „A nemzetállamok – mondja Műnch – ezt a fejlődést (az európai identitás fejlődését) csak viszonylag alacsony fokig képesek előre vinni. Napjainkban viszont egy magasabb fok kialakulásának vagyunk tanúi. Az Európai Közösség vezető szerepe révén az európai államok gazdaságilag szorosan egybekapcsolódnak, mivel ez számukra lehetőséget ígér egyfelől a gazdasági prosperitásra, másfelől pedig helytállásra az Egyesült Államokkal és Japánnal szembeni erősödő konkurenciában.” Az európai „nagyterségi” egység gazdaságon túli dimenziói – a politikai összenövés, az összeurópai szolidaritás és az európai kultúra univerzalizálásának kibontakozása – ugyan korántsem konfliktusok nélküli folyamat, de a nyereség oldalon jelentkező ígéretes tényezők ösztönözhetik az európai nemzetállamokat arra, hogy erőfeszítéseket tegyenek a földrész egységesítéséért. Az európai egység egyszerűsége a modernség újabb perspektíváit nyitja meg, melynek problémamegoldó kapacitása legitimációs funkciót (is) teljesít. Emellett az új Európa kialakulása semmiképpen sem a lokális kultúrák rovására történik, hanem ellenkezőleg: „...a nagy Európa a regionális önmeghatározás és identitásfenntartás számára nagyobb lehetőségeket biztosít, mint a nemzetállami keretek túlsúlya. Európa nagy közössége felszabadítja a kisebb régiókat a nemzetállami gyámság alól”. Mégpedig éppen azáltal, hogy közös európai értéknek és teljesítménynek a kisebb egységek materiális és kulturális produktumainak jobb esélyeket nyújt a más – Európán kívüli, főként amerikai – térségekkel és régiókkal folyó versengésben.

Műnch előadásának egyik érdekessége – az eddigieken kívül – abban áll, hogy egyrészt implicit módon felvázol egy újszerű, többpólusú világmodellt, másrészt ebben a modellben sajátos módon értelmezi és helyezi el a perifériális régiókat és országokat. Érdeemes tehát az előadásnak ezt a vonalát kissé részletesebben a csak vázlatosan érintett világmodell felől nyomon követni és értelmezni(1), majd ezt követően visszatérni újból a „nagy Európa” Műnch-féle modelljére(2), ezután a perifériák újszerű értelmezését vesszük majd szemügyre és ezen belül térünk ki térségünk helyzetének megítélésére(3), végül néhány kritikai észrevétellel utalunk a modellnek azokra a konstrukciós problémáira, amelyek – túl az empirikus relevancia kérdőjelein – megítélésünk szerint a modell lényeges korrekcióját teszik szükségessé(4).

1. Az eddigiekből is kitűnhetett, hogy Műnch felfogása szerint a szocializmus összeomlása utáni új, többpólusú világrendet több, egymással versengő gazdaság, politika és kultúra dinamikus egyensúlya alkotja. E rivalizáló nagyterségi egységek inkább típusoknak tekinthetők, semmint egy evolúciós láncolat különböző fokozatainak vagy láncszemeinek. Ebben a tekintetben tehát Műnch modellje lényegesen eltér akár Wallerstein, akár Rokkan világrendszer-modell-

jétől, éppúgy, mint más evolúciós modellektől. Mármost ezek a horizontális értékskálán elhelyezhető, egyenjogú és jövőbeli esélyeiket illetően eldönthetetlen perspektívákkal bíró régiók – kulturális tradíciókkal, intézményekkel, gazdasági és természeti feltételekkel, geopolitikai meghatározottságokkal a háttérben – mindenekelőtt *szerveződési elveik* tekintetében különböznek egymástól. E szerveződési elvekre nézve általánosságban és összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy *nem* egy evolúciós láncolat sorrendjét alkotják, hanem egyidejűek és az evolúció szempontjából azonos értékű történeti meghatározottságú elvek. Így például az amerikai földrészen – a centrumban elhelyezkedő Egyesült Államokkal – a szerveződési elv a dominancia. Pontosabban az Egyesült Államok gazdasági, politikai és kulturális túlsúlya következtében foglalja el a szervező centrum helyét, és enné fogva teljesedik ki az amerikai integráció. Más a helyzet a Távols-Keleten, ahol Japán hasonlóképpen betölti a centrum szerepét. Ebben a térségben azonban a szerveződési elv – korántsem függetlenül a korábbi japán hódítási, területszerzési kísérletek tanulságaitól – a decentralizáció, vagyis erős, prosperáló és önálló gazdasági, politikai és kulturális centrumok hálózatának kialakulása. Jól példázza e szerveződés működését Tajvan vagy a „kis tigrisek” felemelkedése. Megint más szerveződési elvet találhatunk a Közép-Keleten, pontosabban az iszlám világában, ahol a centrum pozícióért folyik ugyan még a küzdelem, de maga a szerveződési elv – ezúttal az ideológia – igen jól kivethető és specifikálható.

Európának e modellben kijelölhető elhelyezkedési problematikáját későbbre halasztva külön kell szólnunk néhány szót a volt Szovjetunió utódállamainak szerveződési elvéről. Műnich gondolatmenetét követve és tovább fűzve azt mondhatjuk, hogy a modell szerint a birodalmi szerveződés elvének hanyatlásáról és működési, valamint integráló teljesítményének korlátozottságáról van ezúttal szó, egyúttal pedig új szerveződési elv kialakításának problémáiról. Ebben az utóbbi értelemben a volt Szovjetunió országai többé-kevésbé osztoznak az olyan régiók sorsában, amilyen Dél-Amerika, Afrika nagy térségeinek országai, ahol esély van ugyan új centrumok és sajátos szerveződések kialakulására, azonban még egyáltalán nem dőlt el, hogy ezt az esélyt a térség sajátos körülményei között ki tudják-e aknázni.

2. Ami Európát – pontosabban a „nagy Európát” illeti, itt sem a dominancia, sem a decentralizáció vagy az ideológia nem működik szerveződési elvként. Műnich modelljében a szervező „nagy Európa” centruma nem is egyetlen ország, hanem Nyugat-Európa néhány országa együtt, mindenekelőtt Németország, Franciaország, a Benelux államok és Anglia. A centrum-országok tagoltsága, kapcsolatai következtében Európában a szerveződési elv – a korábbiaktól eltérően – az önszerveződés. Mint előadásában is megfogalmazza: a nagy Európa kialakulásának útja az önálló nemzetállamok önkéntes, önkaratból vállalt és megvalósított integrációja. Ha mármost a hatalom fogalmát, miként Műnich teszi, Parsonshoz kapcsolódva a kollektív cselekvés

hatékonyságához kötjük, akkor az európai integrációt – vagyis a „nagy Európa” kialakulásának folyamatát – úgy tudjuk jellemezni, mint amely a politikai szféra (intézmények, szervezetek, törekvések) domináns szerepe révén halad ugyan előre, de amely egyszersmind elválaszthatatlan az európai kultúra érték- és normarendszerétől, az európai modernitás kulturális mintáitól. Ezekből a megfontolásokból kiindulva jut Münch arra a következtetésre, hogy az európai egység kibontakozása egyidejűleg inkluzív és exkluzív jellegű folyamat: az egymással rokon és közeli régiók a határokat átlépve egyre erősebben összekötődnek, ugyanakkor pedig érzékelhetően csökken a szolidaritás az idegen kultúrájú, „gyenge” országok és régiók iránt. Münch úgy véli, hogy a más kultúrákhoz és térségekhez fűződő eme viszony nem más, mint az európai kultúra hagyományosan „rossz” oldalának továbbélése, sőt felerősödése, amit a maga részéről kritikával szemlél, és az előadás felolvasásának idején már mindinkább megnyilvánuló németországi idegengyűlöletben épp ezért korántsem csak német, hanem összeurópai veszélyeket is lát.

3. Az a modell, amely Münch előadásának háttéréül szolgál, korántsem olyan képet vázol fel, mintha a földrészekben vagy általában a glóbuszunkon csupán egymással érintkező, egymástól eltérő szerveződési elvek szerint elkülönülő országcsoportosulások lennének. A modell szerint a régiók között nagyszámú, egyszerre több régióhoz tartozó, vagy éppenséggel egyetlen régióhoz sem kapcsolódó országok sokasága található. Ez sajátos kettős értelmezési lehetőséget ad a perifériáknak. Egyfelől a kevésbé hangsúlyos, egyúttal hagyományos értelmezés szerint a periférián elhelyezkedő országok egyenlőtlen, függő helyzetben vannak a centrumhoz képest, nagyjából úgy, ahogy Wallersteinnél olvashatjuk. A másik – hangsúlyosabb – értelmezés szerint a periféria országainak gyengesége egyben erősségük is: variábilisak, vagyis egyidejűleg több centrumszerveződési elvhez képesek alkalmazkodni – korántsem feltétlenül belső konfliktusok nélkül. Münch nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy e „köztes régiók” országai meghatározott konstelláció esetén a szomszédos centrumok egyikéhez sem csatlakoznak.

A periféria ilyen értelmezése Kelet-Közép-Európa és a Balkán államainak meglehetősen differenciált képét segíthet felvázolni. A volt Jugoszlávia minden bizonnyal szemléletes példája lehet a két centrum irányában történő, konfliktusos orientációnak, míg a „Visegrádiak” az egy centrum felé fordulás esetét példázhatják. Ebben az értelemben ez utóbbi országok mindinkább a térségen belüli – vagyis a nagy Európán belüli – egyik övezet részének, nem pedig egy periféria elemeinek tekinthetők. Ami pedig az övezet szélei felől a centrum irányában való mozgás nehézségeit illeti, Kelet-Közép-Európa említett országai számára – túl a gazdasági problémákon – a legnagyobb akadályt a centrumban már meghaladott „hagyományos” nemzetállami elképzelések és törekvések jelentik. A különbség abban áll a régi és az újabb nemzetállami felfogás között, hogy a mai Európa

„geopolitikai és geoökonomiai helyzete az európaiak kollektív identitásának kialakulása irányában hat. Az viszont, hogy az európai identitás kialakulása hogyan halad előre és milyen mértékben fog megerősödni, azoktól az egyes országokon belül lezajló folyamatoktól függ, melyeket csak nemzetállami keretek között értelmezhetünk”. Az európai identitás tehát egyfelől a nemzeti identitás részévé válik, másfelől azonban elhatárolódás helyett nemzetállami nyitást jelent Európa többi országa és különböző régiói irányában.

4. Viszonylag egyszerű feladat lenne most összevetni ezt a – csupán főbb vonalaiban felvázolt – modellt az elmúlt év eseményeivel és megkeresni azokat a pontokat, ahol a modell értelmező erejét bizonyíthatjuk, vagy ellenkezőleg, kétségbe vonhatjuk. Pro és kontra számos ilyen pontot találhatnánk. Érdemes azonban ehelyett (vagy emellett) néhány modellkonstrukciós problémát megemlíteni – az esetleges módosítás vagy átalakítás igényével is.

a) A Münch-féle (el kell ismerni: nem minden elemében részletesen és explicite kifejtett) világmodell töbttényezős annyiban, hogy például a „nagy Európa” kialakulását, mint a gazdasági, politikai, szolidaritási és kulturális „összenövési” folyamatok eredményét ábrázolja. Egytényezős azonban e modell abban az értelemben, hogy egyetlen dimenzió mentén, az önszerveződési elv alapján lezajló összenövési folyamatokat – és ezek különböző irányait, valamint problémáit – tekinti meghatározónak és nem számol az európai modellben fellelhető egyéb integrációs és dezintegrációs elvek érvényesülésével. Ezeket más térségek szerveződési elveként foglalja külön modellbe. Ebben a modellkonstrukcióban nyilvánvalóan meghatározó szerepet játszik a (Nyugat-) Európai Unió idealizálása, az európai befolyásért és dominanciáért folyó német, francia, angol versengés minimalizálása. Márpedig az egységes Európa kialakulási folyamatát, intézményesítésének formáit, működését várhatóan nagymértékben és mindinkább az határozza majd meg, hogy Anglia és Franciaország mennyiben tekinti a „nagy Európa” koncepciót elsősorban német érdekeket szolgáló találmánynak. Vagyis a kérdés az, hogy Franciaország és Anglia mennyiben látja az egységes Európában érvényesíthetőnek Németország, illetve saját dominanciáját. Legutóbb naplójában Margaret Thatcher – némiképpen talán meglepő nyíltsággal, de korántsem váratlanul – eléggé világosan fogalmazott a német dominanciátörékvésekkel szembeni brit érzékenységről. A gazdasági, politikai, kulturális és egyéb területeken kétségtelenül lezajló európai integrációs folyamatok – a modellel ellentétben – korántsem iktatják ki azt a kérdést, hogy az integrációk mely országok befolyásának, dominanciájának növekedésével (vagy ellenkezőleg: csökkenésével) mennek végbe.

b) Az előbbiektől korántsem függetlenül az európai integráció folyamatában és főként jövőbeli formáinak, fokozatainak alakulásában a modell lehetőségeinél sokkal nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk az Európán belüli, esetleg a „nagy Európa” térségét átlépő

régióknak. Így például a német vagy az angol dominancia erőteljesebb érvényesülése esetén korántsem zárható ki egy Latin-Európát, Észak-Afrikát és a Földközi-tenger keleti medencéjét magába foglaló – és ebben az értelemben multikulturális – mediterrán régió kialakulása. Hasonlóképpen nem zárható ki eleve egy, a Skandináv országokra, a Balti államokra és Észak-Oroszországra (Nyizsnyij-Novgorod, Pszkov) kiterjedő északi régió felépülése. Meg kell jegyezni, hogy Münch modellje ezen a ponton ellentmondásosnak bizonyul. Egyrészt azért, hogy a különböző szerveződési elveken formálódó régiókat és kultúrákat nem hierarchikus rendbe állítja, hanem horizontálisan helyezi el, a modell perspektívát nyit az eltérő régiók és kultúrák közötti nagytérségi integrációs folyamatok számára. Másrészt viszont az európai önszerveződés sajátosságának tekintve a más régiókkal szemben is működő európai integrációt és identitást, időnként és helyenként kiviláglik a modell idealizálása, és felsejlenek egy értékhierarchia normatív körvonalai. Így nem csupán az a kérdés marad megválaszolatlan, hogy a gazdasági kapcsolatok mennyiben keresztezik az európai „összenövés” folyamatát, továbbá, hogy az európai térséget átlépő gazdasági régiók milyen következményekkel járnak az európai identitásra és az összeurópai intézmények kiépülésére és hatékonyságára nézve, hanem tisztázatlanul marad a versengő régiók egymáshoz való viszonya, s ennek alapján a nemzetközi kapcsolatuk perspektívája is.

Nem csupán a beszámoló rövidege és vázlatossága az oka annak, hogy Richard Münchnek a német szociológusok 26. kongresszusán elhangzott előadásából kirajzolódó modell korántsem teljes, és csak fő vonalai ismerhetők fel. Egyrészt maga a folyamat – az európai integráció – még csak a kezdeteinél tart és sokkal összetettebb, mint ahogy az a politikai nyilatkozatokból, szándékokból rekonstruálható. Másrészt a kilencvenes évek nagy átalakulásai – gazdasági, politikai, katonai szövetségi rendszerek összeomlása és átalakulása, a Szovjetunió szétesése, új integrációs tendenciák jelentkezése – túlságosan közeli és részben lezáratlan ahhoz, hogy adekvát, leíró modellekkel ábrázolhatnánk összefüggéseiket és dinamikájukat. Mindazonáltal a Münch-féle modell kibontása, megtárgyalása és kritikája – számos olyan vonásánál fogva, amelyek előnyösen különböznek az eddigi modellkísérletektől – közelebb vihet ahhoz, hogy az európai integráció folyamatát (és benne Kelet-Közép-Európának a centrumhoz közelítését) leírjuk és perspektíváit prognosztizáljuk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Almond, G. 1970. *Political Development*. Little, Brown
- Münch, R. 1992. *Die Widersprüche und Konflikte des europäischen Zusammenwachsens*. Vortrag beim 26. Soziologentag: Düsseldorf. Kézirat.
Az előadás kibővített szövege megjelent *Das Projekt Europa* címmel.
Frankfurt/M. Suhrkamp 1993.
- 1991. *Politik in der Kommunikationsgesellschaft*. Düsseldorf. Kézirat.
- 1986. *Die Kultur der Moderne*. Bd. 1–2. Frankfurt/M.
- Parsons, T. 1988. A politikai hatalom fogalmáról. *Szociológiai füzetek*, 38–83.
- Rokkan, S. 1970. Cross-Cultural, Cross-Societal and Cross-National Research.
In: *Main Trends of Research in the Social and Human Sciences*. Paris and Hague
- Wallerstein, I. 1983. *A modern világ gazdasági rendszer kialakulása*.
Budapest: Gondolat